L-Istazzjon tal-Ilma fi Mġarr ix-Xini

Kitba: Mario Pace

Grupp ta' ħbieb li jiffurmaw parti mill-kors tal-arkitettura ntlaqtu mill-isplendur tal-istruttura tal-pompa tal-ilma li tinsab fi Mġarr ix-Xini. Dan l-impatt wassal biex għamlu diversi żjarat oħra u stħarrġu ferm aktar fil-fond u b'mod aktar dettaljat l-istorja u l-irwol ta' din l-istruttura fil-kuntest storiku tagħha. Għamlu riċerka, intervisti, *site surveying, mudelli 3D u anke qasmu dak li skoprew mal-pubbliku sabiex ikabbru l-għarfien u r-rwol ta' din l-istruttura li kellha funzjoni tant importanti għall-gżira tagħna.*
*Wieħed minn dawn kien Mario Pace, mir-ra*ħal tagħna, li f'dan l-artiklu ser jaqsam magħna dak li skoprew. Ta' minn isemmi li flimkien miegħu kien hemm l-istudenti l-oħra fosthom: *William Moran, Robert Pace, Andrea Zerafa, Julian Vassallo, Samuel Bonello u James Dingli. Huma jixtiequ juri gratitudni wkoll lil RA&Sons Manufacturing u lill-Kunsill Lokali ta' Sannat li sponsorjaw dan ix-xogħol.*

Is-Siwazzjoni tal-Ilma f'Għawdex fl-Aħħar tas-Seklu Dsatax

L-istorja teħodna lura għal madwar l-1886, meta d-deputat gvernatur Hely-Hutchison ta' instruzzjoni lill-inġinier Osbert Chadwick sabiex jagħmel inspezzjoni tas-sitwazzi tal-ilma f'Għawdex. F'dawk iż-żminijiet, l-Għawdxin kien għadhom jiddependu biss fuq ilma minn nixxigħiet naturali, spieri fuq it-tafal jew inkella ilma tax-xita li jiġi maħżun fi bjar u ġibjuni. Minkejja dan kollu, ma kienx hemm evidenza ta' skarsita kbira ta' ilma.

Wara l-osservazzjonijiet tiegħu, Chadwick irrapporta li n-nies fl-irħula tax-Xewkija, Sannat u l-Munxar - minħabba l-fatt li ma kinitx teżisti preżenza ta' tafal fil-madwar, kienu jiddependu biss fuq l-ilma li jaħżnu fil-bjar u l-ġibjuni tagħhom. Minn naħa l-oħra, Għajnsielem kien hemm ilma minn nixxigħiet naturali bl-abbundanza, tant li ħafna mill-ilma kien jibqa' nieżel fil-baħar.

Ix-xitwa ta' wara li Chadwick żar lil Għawdex, kienet xitwa niexfa ħafna, ftit li xejn għamlet xita. B'konsegwenza ta' dan fix-xhur tas-sajf l-irħula tal-Għarb, Xewkija, Sannat u l-Munxar spiċċaw mingħajr ilma u b'hekk il-Gvern kien obbligat iwassal l-ilma fuq il-karettuni sabiex jaqta' l-għatx tan-nies f'dawn l-irħula.

F'din is-sitwazzjoni daqstant urġenti kien meħtieġ li jittieħdu miżuri malajr kemm jista' jkun. B'hekk inbena ġibjun f'Għajnsielem sabiex fih jinġabar l-ilma minn nixxigħiet li kienu neżlin fil-baħar u minn hemm jiġi ppumpjat għar-Rabat, Xewkija, Sannat, Munxar u l-Għarb. Minkejja dan kollu, dan l-ilma kien suffiċjenti biss għal żmien limitat. Il-popolazzjoni ta' Għawdex kienet qed tiżdied b'mod sustanzjali, u barra minn hekk, il-livell tal-ħajja kien qed jogħla, allura anke l-konsum tal-ilma kien qed jiżdied. Għalhekk ftit snin wara li tlesta dan il-proġett beda l-ħsieb għal xi ħaġa aħjar.

L-Għażla tal-Wied għall-Bini tal-Istazzjon

Wieħed irid iżomm f'moħħu li dan kollu kien qed jiġri fi żmien meta f'Malta kienu qed isiru avvanzi kbar fil-provista tal-ilma. Għall-ewwel darba fil-gżejjer tagħna, l-Ingliżi rnexxielhom jifhmu l-prinċipju tal-ħażna tal-ilma ħelu fuq il-livell tal-ilma baħar – dak li aħna nsejħulu l-*ilma tal-pjan* u huwa teknikament magħruf bħala 'Ghyben-Herzbeg Groundwater Body'. Il-prinċipju huwa li meta l-ilma tax-xita jipperkola fil-blat għal numru ta' snin twal, tifforma ħażna ta' ilma ħelu fuq wiċċ l-ilma mielaħ – *irreferi għall-illustrazzjoni numru 1.*

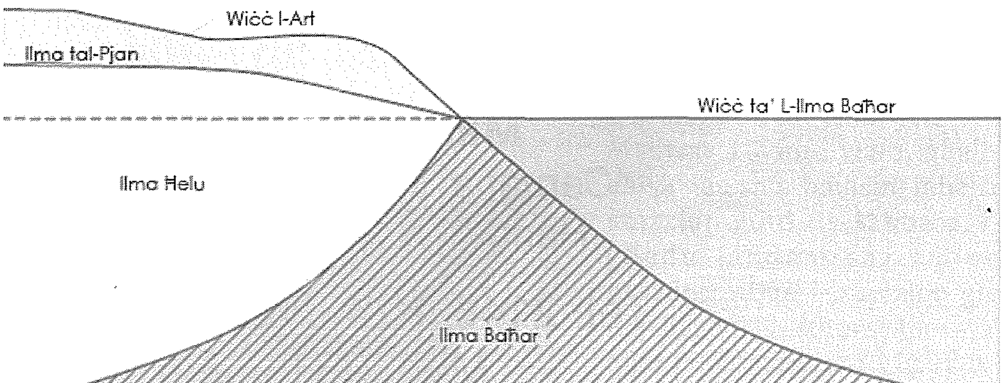

1: Illustrazzjoni ta' ħażna tal-ilma tal-pjan - Stampa korteżija ta› Wikipedia li ġiet maqluba għall-Malti

Fl-istess żmien, fl-1886, kien għadu kemm inbena l-ewwel stazzjon tal-ilma tal-pjan fil-gżejjer tagħna. Din kienet dik ta' Wied il-Kbir f'Ħal Qormi. Dan kien ikkunsidrat proġett ta' suċċess fenomenali minħabba li b'din it-teknoloġija setgħet tiġi provduta kwantità kbira ta' ilma f'kull lokalità ta' madwar il-gżejjer tagħna.

Għalhekk l-inġinier Chadwick kellu f'moħħu tliet widien prinċipali f'Għawdex fejn seta' jinbena stazzjon tal-ilma, simili ta' dak f'Wied il-Kbir Malta. Dawn kienu l-Wied ta' Żejta, il-Wied ta' Mġarr ix-Xini u l-Wied tad-Dwejra. L-ewwel wieħed kellu l-vantaġġ li kien aktar ċentrali u qrib tal-belt kapitali, waqt li l-oħrajn kienu qrib tal-irħula li l-aktar kellhom nuqqas ta' provista tal-ilma. Wieħed jrid jifhem li qabel tittieħed id-deċiżjoni biex jinbena l-istazzjon, kien hemm bżonn li tigi analizzata l-kwalità tal-ilma minn fejn kien se jaqbad l-ilma. Dan kien issir billi jitħaffru numru ta' xaftijiet mill-qiegħ tal-wied sal-wiċċ tal-ilma tal-pjan – f'ċertu postijiet dawn kienu jkunu fondi aktar minn mitt pied. Billi dawn kienu jsiru mill-baqquniera, wieħed jista' jimmaġina li din kienet biċċa xogħol ferm impenjattiva.

L-ewwel xaftijiet tħaffru f'Wied Żejda, iżda rriżulta li hawnhekk l-ima kien ma kienx ta' kwalità tajba minħabba tniġġis mis-sistema tad-drenaġġ. Għalhekk fis-sena 1887 Chadwick irrakkomanda li jitħaffru żewġ xaftijiet f'Imġarr ix-Xini; wieħed b'fond ta' 50 pied u l-ieħor ta' 100 pied. Eventwalment irriżulta li l-ilma kien ta' kwalità tajba u allura seta' jibda x-xogħol għat-tnehdija tal-istazzjon tal-ilma f'Imġarr ix-Xini.

L-Iżvilupp tal-Istazzjon

Il-ħsieb prinċipali kien li titħaffer sistema ta' mini (jew galleriji) eżatt mal-livell tal-ilma tal-pjan – *irreferi għall-illustrazzjoni numru 2.* L-ilma jingabar fil-mini u minn hemm, permezz ta' pompa li titħaddem bil-faħam, l-ilma jittella' ġo żewġ ġibjuni, wieħed f'Ta' Ċenċ u l-ieħor fin-Nadur. Minn dawn il-ġibjuni, imbagħad, l-ilma seta' jinżel fid-djar bil-gravità. Dan ix-xogħol kien kollu komplut sas-sena 1901.

Fil-bidu tal-użu tagħha, il-pompa kienet titħaddem permezz ta' numru ta' 'Steam Boilers' tal-għamla Babcock & Wilcox. Dawn il-*boilers* kienu jaħdmu bl-użu tal-faħam (*irreferi għall-illustrazzjoni numru 3).* Element ta' interess fl-istruttura huwa li l-faħam kien jitwaddab mit-triq għal fuq *chute* (kanal b'forma ta' żurżieqa) u jiżżerżaq bil-gravità sal-*Coal Bunker* (ħażna tal-faħam) fil-livell t'isfel, fejn kienu jitħaddmu l-*boilers.*

Bejn l-1925 u 1927 ġiet installata *diesel engine* tal-għamla *Ruston* sabiex tikkontribwixxi għall-ħidma tal-*isteam boilers.* Barra minn hekk il-mini ta' taħt l-art ġew estiżi b'170 pied oħra sabiex jipproduċu qabda akbar ta' ilma. Madwar 25 sena wara, fl-1949, ġew installati żewġ pompi tal-għamla *Harland,* li kienu jiġu operati bid-dawl. Dawn il-pompi ħadu post il-*boilers* u minn dak inhar 'l quddiem ma baqax jintuża faħam fl-istazzjon. Barra minn hekk, peress li l-*boilers* ma kinux għadhom ta' użu, dawn ġew żarmati u mibjugħa bħala *scap* metal. Safrattant partijiet mill-*boilers* iżżarmaw fil-parapett tal-istazzjon minħabba li kienu wisq problematiċi biex jiġu żarmati.

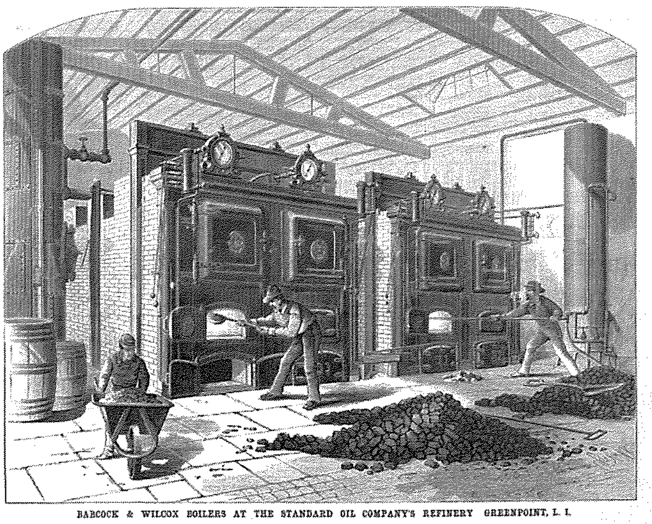

3: Illustrazzjoni li turi l-arranġament ta' numru ta' boilers tal-istess għamla ta' dawk li kienu jintużaw f'Imġarr ix-Xini

Il-pompi tad-dawl kienu jintużaw biss mal-ġurnata . Dawk iż-żminijiet l-elettriku ma kienx qawwi u stabbli biżżejjed u l-maġġoranza tal-użu tad-dawl mid-djar u t-toroq, f'dawk iż-żminijiet kien isir kif tinżel ix-xemx aktar milli waqt il-ġurnata. Għalhekk ma nżul ix-xemx, il-pompi tal-elettriku kienu jintfew u minflok kienet tintuża d-*diesel engine.* Madwar l-istess żmien inbena ġibjun kbir Ta' Ċenċ sabiex jipprovdi biżżejjed ilma għaż-żjieda kbira fid-domanda li ħalliet warajha t-Tieni Gwerra Dinjija. Huwa indikat f'rapport partikolari tal-*Water Works* li dan il-ġibjun kien jipprovdi ħażna doppja ta' dak li kien jinħażen qabel.

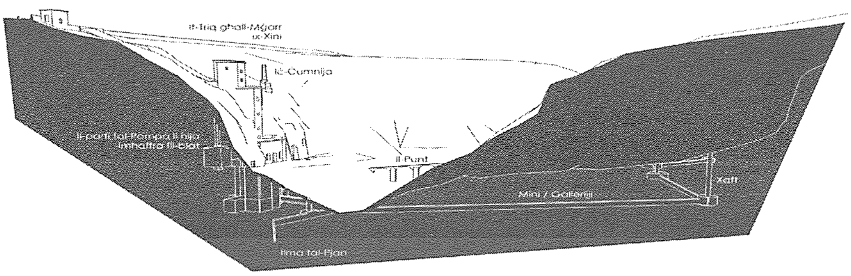

2: Sezzjoni li turi il-partijiet tal-istazzjon li huma taħt wiċċ l-art

L-Abbandun tal-Istazzjon

Madwar 10 snin wara, għall-aħħar tas-snin ħamsin, inbena stazzjon ġdid fis-Sabbara, li għadu jaħdem saż-żmien preżenti. Dan l-istazzjon ġie mqabbad mal-istess sistema ta' mini tal-istazzjon ta' Mġarr ix-Xini. B'hekk iż-żewġ stazzjonijiet kienu qed itellgħu l-ilma mill-istess qabda, iżda min-naħat

opposti tal-mini. Fl-1960 intbgħatet telgramma mill-Gvernatur ta' Malta lis-Segretarju tal-Istat Ingliż għall-kolonji, fejn fiha ġew mitluba fondi sabiex il-mini jitħaffru aktar fil-fond – madwar żewġ piedi u nofs mat-tul tagħhom kullu (li kien jammonta għal 4,600 pied). Ir-raġunijiet għal dan l-iżvilupp kienu tnejn: il-qabda tal-ilma ta' 190,000 gallun kuljum ma kinitx biżżejjed għad-domanda tal-ilma u għalhekk billi jfondu l-mini, il-qabda tal-ilma kienet ser iżżid sustanzjalment. It-tieni raġuni kienet li waqt li jfondu l-mini setgħu fl-istess ħin jaqilbu l-pendil sabiex l-ilma kullu jinġabar lejn in-naħa tal-istazzjon il-ġdid – dak tas-Sabbara. B'hekk ma jkunx hemm bżonn aktar tal-użu tal-istazzjon il-qadim, dak ta' Mġarr ix-Xini għax l-ilma jkun jista' jittella' kollu mis-Sabbara u b'hekk ix-xogħol jista' jsir aktar effiċjenti minn post wieħed. Eventwalment il-proposta ġiet aċċettata u l-istazzjon ta' Mgarr ix-Xini ġie magħluq. Mill-ħaddiema li kienu jservu fih, fadal wieħed biss li għadu ħaj, ċertu Karmenu Cordina.

4: Wieħed mit-tankijiet (jew drum) tal-isteam boiler kif jinsab preżentament fil-parapett tal-istazzjon

Il-pompi tal-elettriku *Harland* ġew meħuda sabiex jintużaw f'postijiet oħra filwaqt li d-*diesel engine Runston* tħalliet fuq il-post. Mal-medda taż-żmien din il-magna sofriet minn atti ta' vandaliżmu u b'konsegwenza ta' dan tinsab preżentament fi stat ta' rovina. Minn naħa l-oħra l-fdalijiet tal-*isteam boilers* li tħallew fil-parapett jinstabu f'kundizzjoni relativament tajba. L-għollieq li kontinwament jikber fil-parapett, jaħbi dawn il-fdalijiet taħt il-kenn tiegħu tant li ma kellniex idea f'hiex kienu jikkonsistu qabel żbarna ħafna minnu. Dan iż-żbir sar fuq medda ta' numru ta' ġranet, f'Ottubru ta' 2014, fejn kont akkumpanjat minn żewg koppji, waħda Ingliża u l-oħra Belġjana, li ilhom jżuru lil Għawdex bħala d-destinazzjoni favorita tagħhom minn mindu kienu żgħażagħ. B'korteżija tal-għajnuna tagħhom, dawn huma Lesley, Roger, Marie-Frans u Richard.

Il-fdalijiet li nstabu huma: żewġt tankijiet identiċi, wieħed minnhom jidher fir-ritratt numru 4, - numru ta' '*down take headlers*', numru ta' '*water tubes*' u numru ta' aktar partijiet li ma ġewx identifikati. Ir-ritratt numru 5, juri d-dehra tal-istazzjon kif kienet tidher madwar

5: Ritratt korteżija tal-ktieb Nostalgies of Gozo

is-sena 1920. Fir-ritratt jidher ċar il-parapett li skont Karmenu Cordina, il-ħaddiema kienu jużaw bħala post ta' rikrejazzjoni biex jistrieħu mis-sħana u l-istorbju li kien jagħmel il-makkinarju. Jidhru ukoll li xi partijiet mill-istruttura li kif teżisti illum mhumiex kompatibbli ma kif kienet fir-ritratt. Wieħed jista' jinnota wkoll n-nuqqas ta' invazzjoni estensiva ta' għollieq li wieħed isib fil-wied illum.

Ma kienx biss il-makkinarju li sofra l-vandalizmu. Iż-żewġ garigori li jagħtu aċċess għal-livelli diversi tal-istazzjon jinstabu fi stat li jirrendihom mingħajr użu. L-istazzjon illum isservi biss biex jipprovdi kenn lill-ħamiem li jgħixu fil-wied. Iżda l-preżenza tiegħu toffri testimonju tal-impenn li kienu jiddedikaw missirijietna sabiex jipprovdu wieħed mill-iktar bżonnijiet essenzjali għall-ħajja tal-bniedem – l-ilma.

* *

F'dawn l-aħħar snin saru diversi attentati sabiex jiġi rrestawrat l-istazzjon, iżda l-pożizzjoni u l-konfigurazzjoni tal-istruttura jrendu dan il-proġett wieħed problematiku u delikat. Minħabba f'hekk, dawn l-isforzi dejjem spiċċaw fix-xejn.

L-iskop tal-istudji li saru, huwa li jipprovdu bażi tajba minn fejn jista' jsir pjan ta' restawr. Mill-istudji ħarġu ħafna dettalji tal-konfigurazzjoni oriġinali tal-makkinarju u b'hekk setgħet tiġi indikata il-pożizzjoni originali tal-fdalijiet eżistenti. L-istazzjon

6: L-ispazju ċentrali tal-istazzjon - fin-nofs 'engine shaft' 16 il-metru fond - lemin bieb u żewġ twieqi fil-faċċata tal-wied - xellug żewġ fetħiet; iż-żgħir tal-"coal bunker" waqt li l-kbir huwa mic-"chambers" fejn kien jitpoġġa wieħed mill-boilers

ġie mkejjel kollu – minbarra l-mini ta' taħt l-art, u dan il-kejl ġie żviluppat fi pjanti u illustrazzjoniijiet fit-tielet dimensjoni (3D). Il-provista ta' dawn id-dokumenti hija essenzjali qabel jista' jiġi kkunsidrat pjan ta' restawr, partikularment fil-każ tal-istazzjon ta' Mġarr ix-Xini, minħabba il-fatt li hija inaċċessibli u allura wieħed ma jistax jieħu dawn id-deċiżjonijiet fuq il-post. Wara dan ġie żviluppat pjan preliminarju ta' restawr sabiex isservi ta' bidu għall-pjan aktar dettaljat u bħala dokument għall-applikazzjonijiet għall-fondi. L-elementi diversi tal-istruttura ġew dokumentati f'numru ta' tpinġijiet, ritratti, u filmati għall-użu ta' riferenza fil-futur. Inbena ukoll mudell tal-mountboard tal-Wied ta' Mġarr ix-Xini, dan se jkun esebit b'mod permanenti fil-Kunsill ta' Sannat.

Numru kbir ta' pjanti, rapporti, ritratti u dispaċċi li nstabu, jagħtu indikazzjoniji ċara tal-iżvilup tal-istazzjon matul iż-żminijiet. Dawn id-dokumenti instabu mill-arkiviji ta' Santu Spirtu, l-arkivji tal-Vajrinġa, l-arkivji tal-KEW f'Londra (kellna l-opportunità li nżuru dawn l-arkivji fuq sitt ġranet waqt li wieħed mill-kollegi – William Moran – kien jaħdem għal ftit xhur f'Londra), l-arkivji tal-WSC f'Hal Luqa, fl-arkivji tal-Project House fil-Floriana u fil-Biblijoteka Nazzjonali tal-Belt. Barra minn hekk ġejna anke provduti b'ħafna dokumenti grazzi għall-ġenerozijta ta' numru ta' individwi, fosthom l-inġnier Charles Camilleri u Dr Paul Micallef, it-tnejn mill-WSC, Brian Restall minn PIM, John Cremona mill-Ministeru għal Għawdex u Joseph Bezzina mill-Arkivji tal-Vajrinġa. Saru ukoll numru ta' intervisti fosthom waħda partikularment importanti, dik ma' Karmenu Cordina li kif ġa semmejt hu l-unika persuna li għada ħajja minn dawk li ħadmu fl-istazzjon.

Il-Kunsilli tax-Xewkija u ta' Sannat ilhom jaħdmu aktar minn għaxar snin sabiex flimkien iwettqu l-ħolma tagħhom ta' Park Reġjonali fil-wied ta' Mġarr ix-Xini. Bħalissa qegħda titfassal applikazzjoni għall-fondi Ewropej sabiex jitwettaq dan il-pjan ħolistiku li jinkludi fih l-istazzjon tal-ilma. Il-proġett ta' Mġarr ix-Xini Regional Park preżentament huwa mmexxi minn Emanuel Terrible bħala rappreżentant tal-Kunsilli tax-Xewkija u ta' Sannat. L-istudji u r-riċerka li saru jistgħu jiġu aċċessati mill-pubbliku mill-Kunsill ta' Sannat u huwa ppjanat li jkunu aċċessibli wkoll mill-Kunsill tax-Xewkija u mill-Arkivji tal-Vajrinġa.